

УДК 821.111:7.034.7: [82 – 343] (043.5)

МАРИНА ЗУЄНКО

(Полтава)

МІФОПОЕТИЧНА КАРТИНА СВІТУ ТА ЇЇ ХУДОЖНЯ ТРАНСФОРМАЦІЯ В ПОЕМІ ДЖ. МІЛЬТОНА «ВТРАЧЕНИЙ РАЙ»

Ключові слова: міфопоетика, міфопоетична картина світу, образ світової осі.

Міфопоетична картина світу глибоко вивчається літературознавцями, лінгвістами, культурологами, психологами. М. Еліаде стверджує, що в міфологічному просторі завжди повинен бути сакральний центр. Одним із його образів (*Axis mundi*) є дерево. Навколо осі розміщується «наш» світ, тому вісь знаходиться посередині, є «центром світу». У «центрі світу» знаходиться священне місце, розрив у однорідному просторі, що дає можливість здійснювати перехід з одного космічного рівня на інший (з неба на землю). Так, у християнському світі сакральними вершинними місцями стали Єрусалим, Константинополь, Афон, Київ. Священний центр у художньому творі умовно формує коло. Разом із тим чотири кінця світу в усіх світових міфосюжетах мають свої позначення. Захід і Північ означають небезпеку, смерть, потойбічний світ. Натомість Південь і Схід утілюють відродження життя, достаток, «землю духу» [3]. Концепція світобудови, як правило, виписується в міфах творення (космогонічних міфах) – це міфи про створення всіх об'єктів, із яких складається світ. За Є. М. Мелетинським, ситуація міфічного творення включає в себе три основні «ролі» – суб'єкт, джерело і суб'єкт [2]. Мета дослідження полягає у висвітленні образу світової осі та її художньої трансформації в англійській бароковій літературі, зокрема в поемі «Втрачений рай» Дж. Мільтона.

У міфопоетичній картині світу поеми «Втрачений рай» світова вісь проходить через Едем (*the garden of God* – сад Бога), а її центром є Дерево Пізнання, що знаходиться неподалік від помешкання Адама і Єви. Дж. Мільтон описує світ до гріхопадіння людини. Він не пише про сучасний йому реальний земний світ, який досліджений у працях К. Птолемея й М. Коперника. Митець зображує Всесвіт у контексті давніх міфологічних уявлень про світобудову. Так, первісний світ у поемі «Втрачений рай» є гармонійним, він є «колискою Божою», ним опікується Господь, у ньому створено ідеальні умови для життя людини. У фіналі книги II «Втраченого раю» Всесвіт зображується з достатньо міцною оболонкою, по якій із легкістю може пересуватися Сатана, а земна куля «звисає з небес на золотому ланцюжку»:

*And, fast by, hanging in a golden chain,
This pendent world, in bigness as a star
Of smallest magnitude close by the moon* [4, с. 200].

В Едемі немає зміни пір року, у первісному світі гори – високі, моря – глибокі, а сонце проходить якраз уздовж екватора, даруючи необхідне для

розвитку живих організмів помірне тепло. Дж. Мільтон у книзі X описує, як за наказом Бога Сонце стосовно Землі зміщується і його світло вже падає під кутом відносно екватора Землі, відтак вічна весна в колишньому Едемі змінюється морозною зимою і палючим літом:

*Some say the sun
Was bid turn reins from the equinoctial road
Like distant breadth <...>
To bring in change
Of seasons to each clime; else had the spring
Perpetual smiled on earth with verdant flowers,
Equal in days and nights, except to those
Beyond the polar circles; to them day
Had unbenighted shone, while the low sun,
To recompense his distance, in their sight
Had rounded still the horizon, and not known
Or east or west – which had forbid the snow
From cold Estotiland, and south as far
Beneath Magellan [4, с. 385].*

Дослівно:

*Дехто говорить,
Що сонцю був відданий наказ свій рух
Від рівноденної стежини змістити
На той самий кут; <...> це призвело
До змін пір року, в іншому випадку вічна весна
Посміхалася б на землі зеленню квітів,
Дні б дорівнювали ночі, за винятком
Полярних країн, де б день без ночі був завжди світлий,
Оскільки сонце завжди було б низько,
Хоча і на великій відстані від Землі,
Ходило б і не сідало за горизонт;
Захід і схід би не були відомі, сніг був би заборонений,
Від холодного Естотиланду і на південь далі
Від Магелланової протоки.*

Симетрія і гармонія – це знаки добра, Бога. Вони навічно зникають із поверхні землі разом із перемогою Сатани над людиною і будівництвом мосту від пекла до землі, діти Сатани (Гріх і Смерть) несуть із собою асиметрію і хаос. У середньовічній картині світу Земля зображувалася як гармонійний і симетричний простір, що рухається по орбіті. У свою чергу Дж. Мільтон стежив за новітніми науковими відкриттями й відображав їх у своїх художніх творах, трансформуючи усталені середньовічні погляди на універсум відповідно до розвитку тогочасної науки. Проте наукові відкриття того часу митець у своєму художньому творі висвітлює в аспекті образу Сатани та його мандрів Усесвітом, оскільки зміни й асиметрія в догматичному розумінні християнської церкви належать темним силам, до того ж церква не вітала будь-які спроби тлумачення світоустрою, бо брала функцію пояснення тільки на себе.

Разом із тим митець поділяє лагідну позицію Сина Божого стосовно людини. Оскільки людина виявляється недосконалою істотою у своїй спробі протистояти злу, митець пов'язує це з недосконалістю земного світу загалом. У добу Середньовіччя вважалося, що все, що знаходиться вище землі, не належить до профанного простору, а є сакральним простором, тому все, що вище місяця, є досконалим і незмінним на протигагу грішній і мінливій поверхні Землі. У книзі III поеми вміщено опис Сатани як плями на Сонці. Так, Галілео Галілей у 1613 році відкрив темні смуги на поверхні Сонця. Образ Сатани у поемі Дж. Мільтона безпосередньо пов'язаний із мотивом за-непаду та змін. Тобто в темпоральній картині світу твору все стає, незмінне є символом досконалості й божественності, а змінне й асиметричне – символом зла й хаосу.

Засобами міфопоетики Дж. Мільтон переосмислив факти старої й нової астрономії для художнього зображення картини світу. Стара наука була частиною світогляду людини, адже вона сповідувалася як незаперечна істина, а ці знання поширювалися разом із релігією. Натомість сучасні Дж. Мільтону наука й бачення космології не стали невід'ємною часткою людського життя, на протигагу старим уявленням нова наука стверджувала, що світ є асиметричним, а отже недосконалим, що не узгоджувалося зі взірцевими первісними стосунками Бога й людини.

Місяць у біблійній міфології має негативну конотацію. Тому митець порівнював місяць із Сатаною та його щитом. На перший погляд, щит випромінює світло, проте якщо на нього дивитися крізь оптичне скло («optic glass»), то стає видно, що це місяць, він же є «spotty Globe» (заплямованим глобусом). Основна функція щита – захисна, тому він не може мати досконалу поверхню, а пошкоджений ударами, весь укритий ум'ятинами. Нерівності й плями на щиті Сатани та на обличчі Сатани в поемі є символами втрати досконалості, падіння. Обличчя Сатани вкрите шрамами від шквалу блискавок і грому внаслідок війни з архангелами.

«Great world» (величний світ) до гріхопадіння людини зображується Дж. Мільтоном як унікальний світ, спеціально створений для людини, а Земля є його центром. Адже світ для людини був замислений як досконалий простір, а отже, незмінний. Форма Землі має форму сфери, тобто досконалої геометричної фігури, яка не має ані початку, ані кінця. Середньовічні й античні письменники вважали, що Земля рухається по колу, і лише Й. Кеплер (1571–1630) у своїх працях послідовно довів, що земля рухається по еліптичній орбіті. У цей же період овал замінив коло як домінуючу форму в мистецтві та архітектурі.

Гіпотези Арістотеля й Платона були напрочуд популярними у трактуванні складників земного і неземного світів. За Арістотелем, кожен земний елемент є результатом комбінації чотирьох характеристик: холодне і гаряче, вологе і сухе. Зміни в наборі цих характеристик у межах земного елемента приводять до його трансформації. Якщо вода характеризується в категоріях «холодне й вологе», то при зміні характеристики на «гаряче й сухе» вода змінює свій кристалічний стан на пару, а це вже інший земний елемент – повітря. Арістотель стверджував, що місячна й позамісячна субстанції відрізняються наявністю в останній п'ятого елемента – квінтесенції, яка відрізняє земний і небесний світи. Платонівська та арістотелівська космологічні концепції мали багато спільного в обґрунтуванні взаємозв'язків

підмісячного і трансмісячного світів, куди не доходять промені місяця. За Платоном, основна відмінність місячного й позамісячного світів полягає в тому, що квінтесенція як складник небесних тіл є набором земних елементів у певних пропорціях. Проте небесні тіла посідають у світобудові домінуючу позицію порівняно із земними. Ці два відмінні погляди висвітлюють різне ставлення до взаємин людини з Богом, ангелами. Дж. Мільтон надавав перевагу ідеям Платона, вважаючи, що людина й Земля є частиною загального потоку життя, як і мешканці небес.

Космогонічний неоміф Дж. Мільтона має витоки в поглядах Платона на світобудову. Над місяцем розташовано сім планет, уключаючи сонце. Згідно з теорією Арістотеля, до руху планети приводить Первісна Мобіль, а вище за це все були небеса. Проте Платон уважав, що планети самі по собі були богами і рух кожної планети скеровував вищий розум. Християнські письменники також використовували цю теорію, згідно з якою вищий розум ідентифікувався з ангелами. Так, Дж. Мільтон уводить у канву твору «Втрачений рай» Урія (Uriel), ангела Сонця, який наділений подібними повноваженнями – керувати рухом сонця.

Теорія Арістотеля теж певною мірою приваблювала християнських письменників, зокрема Дж. Мільтона. Арістотель переконував, що в небесах немає пустого простору, що одна річ плавно перетікає в іншу. За його уявленням, Земля та інші планети рухаються довкола своєї осі й розміщені у всесвіті в певній субстанції, що разом уміщується в чаші, яка теж рухається по відмінній від планет траєкторії, у протилежний бік від руху планет по своїй орбіті, і цей рух спрямовує Первісна Мобіль. Християнські письменники по-своєму інтерпретували теорію Арістотеля, за якою рух Усесвіту і функцію Первісної мобілі виконує Бог.

Проте теорія Платона була надзвичайно привабливою для християнських письменників, адже він стверджував, що рух планети довкола своєї осі створює первісну музику, а рух і музика довкола всіх планет у світобудові продукують незвичайну мелодію, адже кожна з планет рухається зі своєю швидкістю на визначеній відстані одна від одної. Такий рух планет був гармонійним у створенні небесної музики, яку не могли чути смертні істоти. Християнські письменники називали цю музику співом ангелів на небесах, який людина не могла чути внаслідок свого гріхопадіння.

Дж. Мільтон у своєму поетичному доробку звертався до теорії як Платона, так і Арістотеля. Для доби Відродження характерним було змішання цих двох концепцій світобудови й прилаштування їх до християнської доктрини. В оді «On the Morning of Christ's Nativity» («Ранок народження Христа») Дж. Мільтона виразно простежується арістотелівська і платонівська концепції всесвіту та їхнє поєднання на християнському тлі. «Crystal spheres» (наявність кристалічних сфер) тяжіє до арістотелівської концепції, а їхня властивість у створенні музики з нагоди народження Ісуса Христа спирається на концепцію Платона про музику сфер. Сузір'я тривалий час уважалися нерухомими, а їхній рух по небу пояснювався тим, що вони рухалися разом з усесвітом. За часів Середньовіччя арабські астрономи довели, що зірки теж рухаються. Проте Дж. Мільтона, напевно з поетичної точки зору, приваблював той факт, що містичні потоки над Землею задають рух небесним тілам. Дж. Мільтон у книзі VII називає «містичні водні потоки» довкола Землі океаном, який відтісняє хаос від упорядкованого космосу. Відповідно

в Біблії сфери з фіксованими зірками, тобто сузір'я в книзі Буття (1:6), є не-порушними.

Єгипетський астроном К. Птолемей (2 ст. до н. е.), з яким пов'язана середньовічна концепція світобудови, довів, що рух планет по колу довкола Землі мав деякі відхилення. За його спостереженнями, траєкторія руху окремих планет і зірок не збігалася з рухом довкола Землі. Рух планет по колу відносно Землі називається ексцентричним, а рух планет по відмінній відносно землі орбіті – епіциклічним. У словах Рафаїла з поеми «Втрачений рай» Дж. Мільтон висловлює іронічне ставлення Бога до намагань людини розкрити Божий задум (книга VIII):

*build, unbuild, contrive
To save appearances, how gird the sphere
With centric and eccentric scribbled o'er,
Cycle and epicycle, orb in orb [4, с. 220].*

Дослівно:

*будувати, руйнувати, замислювати,
Щоб зберегти подобу, як оточити сферу
З центричними та ексцентричними колами,
окреслити сплетіння циклів і епіциклів,
розташувати орбіту в орбіті.*

З точки зору християнського тлумачення космосу, небеса лежать за межами універсуму. Середньовічний Усесвіт є обмеженим, хоча й надзвичайно протяжним. Згідно з християнським поясненням світу символом Бога є коло, бо воно має досконалу форму, що не має ані початку, ані кінця. Усталеним визначенням Божого кола того часу було таке: «A circle whose circumference is nowhere and whose centre is everywhere» (коло, межі якого ніде немає, а центр є повсюди) [4, с. 220]. У такий спосіб обмежений простір оточувався необмеженим простором. У просторовій картині світу Дж. Мілтону в поемі «Втрачений рай» універсум теж розташовується в необмеженому просторі, а Хаос б'ється об його стіни. Разом із тим Дж. Мільтон центром обмеженого простору робить сад Едем, який водночас є й центром відносно оболонки з Хаосу, що спрямовує всю свою дику невпорядковану енергію на універсум, тому над центром постійно тяжіє загроза, що полягає в намаганні витіснити космос і заповонити Всесвіт хаосом.

Трансформація світової осі після гріхопадіння людини в поемі Дж. Мілтону «Втрачений рай» є досить умовною. За біблійним міфом світ замислювався як місце для проживання людей, відповідно Земля стає центром Усесвіту, а божественні сили, сакральний простір, усе сакральне світло спрямовуються на людину як центр землі, а отже, і центр Усесвіту. У середні віки панувала думка про те, що небесні тіла, які знаходяться над Землею, та їхній рух впливали на людину, визначаючи її долю. Проте християнська доктрина передбачала, що впливу небесних тіл (Меркурія, Юпітера, Сатурна й ін.) можна протистояти завдяки вірі. Бароковий герой часто відчуває на собі дію небесних тіл, які впливають на його долю, проте з вірою в Бога по-своєму організовує простір довкола себе, стаючи володарем свого життя.

Дж. Мільтон цілковито поділяв думку теологів і філософів, зокрема Платона, про те, що від народження людина є доброю істотою, адже вона створена Богом, а Бог є втіленням світового добра. Як є різниця між небесами і землею, так є різниця між людиною й ангелами. Ангели вищі у своєму розвитку і в ступені пізнання Божого задуму, аніж людина. Дж. Мільтон частково приймає концепцію Платона про існування напівлюдей, напівангелів-духів, про що митець пише у книзі III поеми «Втрачений рай»: «Betwixt the angelical and human kind» (дослівно: «Поміж ангельською і людською подобою») [4, с. 462]. Ці духи мають тілесну оболонку, і їхнім місцем проживання стає Місяць як точка перетину смертного й безсмертного світів. Дж. Мільтон був моралістом, вірив у те, що душа невіддільна від тіла, тому, коли помирає душа, тоді помирає і тіло, і вони відродяться разом із приходом Ісуса Христа. Із другим Пришествям митець пов'язує відродження людини в її телесній і духовній подобах водночас.

Міфопоетична парадигма звільнення в поемі «Втрачений рай» реалізується на тематичному, мотивному та образному рівнях через падіння Сатани внаслідок втручання божественної сили. Серед улюблених псалмів Дж. Мільтона були два псалми, які він переклав у п'ятнадцять років, у них уславляються діяння Христа за його звільнення ізраїльтян від тирана-фараона. У «Nativity Ode» («Різдвяна ода») новонароджений Христос зображується як переможець над Сатаною і його послідовниками. Падіння Сатани у «Втраченому раї» теж є частиною Божого задуму, як уважає митець. Внутрішня метрична структура поеми «Втрачений рай» сприяє втіленню міфологічної наративної стратегії звільнення. Дж. Мільтон уперше використав білий вірш для епічного твору англійською мовою. Письменник наголошував, що його твір є взірцем античної свободи, яка відродилася у формі героїчної поеми вперше англійською мовою [5, с. 67]. Митець порівнював рай зі свободою, яку можна втратити, але й можна відновити, зокрема й через мову.

Отже, тема боротьби за свободу, прагнення вищості в поемі «Втрачений рай» асоціюється із Сатаною та реалізується на сюжетному рівні в епізодах повстання, жорстокої війни між ангелами, які стали на бік Сатани, та ангелами, які лишилися вірними своєму Творцю. Проте сцени жорстоких протистоянь більшою мірою є метафоричними. Життя людини, за Біблією, традиційно зображується як боротьба в людській душі, саме там ведуть війну Христос і Сатана. Християнська релігія запропонувала вертикальний модус світобудови: небеса – земний світ – пекло, а людина перебуває посередині як об'єкт боротьби світла з темрявою. Дж. Мільтон утверджує думку про те, що рай – це картина ідеального людства, що перебуває в блаженстві і насолоджується багатствами духу. Проте після гріхопадіння Адам і Єва втрачають доступ до сакрального центру, географічний простір розширюється, а це приводить до ускладнення внутрішнього простору душі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Біблія, або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту : із мови давньоєврейської та грецької на українську наново перекладена. – К. : Українське біблійне товариство, 1994. – 296 с.

2. Мелетинский Е. М. Поэтика мифа / Е. М. Мелетинский. – М. : Восточная литература, Школа «Языки русской культуры», 1995. – 400 с.
3. Элиаде М. Миф о вечном возвращении. Архетипы и повторяемость / Мирча Элиаде. – СПб. : Алетейя, 1998. – 250 с.
4. Milton J. The Complete English Poems / ed. by Gordon Campbell / John Milton. – London : David Campbell Publishers Ltd., 1992. – 620 p.
5. Potter L. A Preface to Milton / Lois Potter. – Singapore : Longman, 1986. – 182 p.

МАРИНА ЗУЕНКО

**МИФОПОЭТИЧЕСКАЯ КАРТИНА МИРА И ЕЕ ХУДОЖЕСТВЕННАЯ
ТРАНСФОРМАЦИЯ В ПОЭМЕ ДЖ. МИЛЬТОНА «ПОТЕРЯННЫЙ РАЙ»**

В статье рассматривается интерпретация Дж. Мильтоном библейского мифа о грехопадении человека. В поэме «Потерянный рай» Дж. Мильтона исследуем мифопоэтическую парадигму за четырьмя векторами – античным, библейским, национальным и научным. Вместе с тем целью исследования является рассмотрение трансформации мировой оси в поэме «Потерянный рай» Дж. Мильтона. В произведении писателя мировая ось проходит через Эдем. В художественном пространстве поэмы одновременно существуют герои из библейского, антического мифов и исторические персоналии. В художественном пространстве поэмы четко означены границы Рая, Ада и человеческого пространства. Центральным художественным пространством является сад Эдем. Свет заливает сад Эдем, цвета становятся мрачными во время изображения писателем картин воен и бед. По мысли писателя, после грехопадения человека и его изгнания из Эдема мировая ось смещается в светлую сторону души человека и путь к Раю лежит через поступки человека, его покаяние и обретение света, а значит и Рая, находится в руках каждого человека.

Ключевые слова: мифопоэтика, мифопоэтическая картина мира, образ мировой оси.

MARYNA ZUYENKO

**MYTHOPOEIC PICTURE OF THE WORLD AND ITS ARTISTIC
INTERPRETATION IN J. MILTON'S POEM «PARADISE LOST»**

The article deals with the interpretation of the biblical myth about fall of man in J. Milton's «Paradise Lost». The mythopoeic paradigm of the poem has been studied using four main vectors such as biblical, antique, national and scientific. The aim of the research is to study the transformation of world axis in J. Milton's «Paradise Lost». The world axis in this poem is considered to be in the middle of Edem. In the artistic plot, there are biblical characters, antique characters, and historical figures. There are some separate spaces such as Paradise, Hell, Edem, Heavens. Within the poem, the light is associated with the garden Edem and the colors in the text become dark while the author is depicting the pictures of war and horror. According to the text after the fall of man, the location of world axis has been changed, the light of human's soul is closely connected with the place of Paradise that can be laid by a man doing good things and through repentance. According to the writer obtaining the light within the man's soul means getting a chance to find the way to the paradise.

Key words: mythopoeia, mythopoeic picture of the world, the image of world axis.

Одержано 16.09.2015 р.